

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Александър Феодоров
„ПРАГМАТИЗЪМ И ЛИТЕРАТУРА. НАВИК, НОРМА, МЕТАФОРА“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

от проф. дфн Веселин Петров (ИИОЗ – БАН)

Дисертационният труд на Александър Феодоров „Прагматизъм и литература. Навик, норма, метафора“ е в обем от 238 стр. и се състои от уводна глава, две части, всяка от които с по три глави и самостоятелно заключение, заключителна глава и библиография от 34 заглавия на български език и 76 заглавия на английски език (или общо 110 заглавия).

Уводната глава съдържа великолепен сбит преглед на историята на познанието и в този смисъл на философията от античността до наши дни, като специално е очертано осъзнаването на значението на знака и възникването на теорията за знака със специален акцент върху заслугите на Чарлс Пърс в това отношение. Ясно са очертани целта на изследването като обосноваване на твърдението, че „прагматизмът може да се прилага като цялостен изследователски подход в разнообразни области на познанието, включително и в литературните теории“ (с. 8) и произтичащите и подчинени на тази цел задачи в дисертацията, със специален фокус върху философията на Пърс.

Първата част на дисертацията е посветена на обяснение на това какво е „прагматизъм“. Дисертантът изяснява зараждането на прагматизма на Пърс в преходна епоха – между модерността и постмодернизма, представяйки „обобщено прагматистката доктрина в нейното зараждане като една от първите философски традиции на постмодерната епоха“ (с. 13). Задълбочено е проследено възникването на ранния прагматизъм в дискуссионната среда на Метафизическия клуб в САЩ, както и влиянието на редица философи върху прагматизма и конкретно върху Пърс. Проследено е също разпространението на прагматизма в редица европейски страни, в това число и ранната му поява в България в лицето на Саръилиев. Заслужава да се спомене проследяването на влиянието на Александър Бейн върху Пърс, по-специално разглеждането от Бейн на вярването като навик, като последната категория впоследствие играе важна роля в учението на прагматизма. В тази връзка е проследено използването на категорията навик във философията, като се започне още от Аристотел, след това в средновековната мисъл, в Новото време и се стигне до концепцията на Пърс. Целият този преглед на зараждането на прагматизма и ранното му развитие е нов за

българската философска литература и според мен това определено е заслуга и постижение на дисертацията. Особено внимание е отделено също на Пърсовия модел за развитието на познанието и мисленето.

По-нататък в тази част дисертантът се съсредоточава върху идеята за еволюция, която заема водещо място в прагматистката философия. Защи́тава се хипотезата, че „Пърсовият еволюционизъм е ключът за правилното разбиране на значението на прагматизма и семиотичната му доктрина и отношението помежду им“ (с. 48). Специално се подчертава завръщането „към средновековната представа за знака като феномен, преодоляващ границата между физическо и ментално, и знаковостта като функция на мисълта и познанието“ (пак там). Прави се съпоставка на еволюционната космология на Пърс с Дарвиновата еволюционна теория. Наред с идеята за еволюция друга важна компонента на Пърсовото учение е неговият монизъм. Пърс се противопоставя на опозицията между материя и разум. Той признава независимото от отделния интелект съществуване на предметите от реалността, но отхвърля твърдението, че разумът е тяхно порождение. Според дисертанта „монистичната метафизика на Пърс и възприемането на обективния идеализъм е резултат от интелектуалното му развитие от номинализъм [макар и не много ясно изразен в ранните му произведения] към реализъм“ (с. 62).

След това дисертантът разглежда Пърсовите универсални категории (Първичност, Вторичност и Третичност) и комплексната му знакова класификационна система. Защи́тава се хипотезата, че „трите категории на Пърс и изключително детайлната му знакова класификация са оригинален принос с огромен евристичен потенциал в различни области на науката“ (с. 71). Аргументира се, че Пърсовата семиотична доктрина преодолява разделянето между ментално и физическо, като достига отвъд картезианския дуализъм. Авторът се е постарал нагледно (схематично) да представи модел на Пърсовата категориална триада (с. 74), както и дегенеративните (изродени) форми на основните категории (с. 81). Дисертантът изяснява Пърсовото разбиране за това какво е знак: средство за опосредствано отношение. Въпреки, че за Пърс мисленето протича изцяло в знаци, той не отъждествява мислене и език. Схематично са описани елементите на знака при Пърс (с. 101). След подробното изясняване на Пърсовата концепция за знака се описват накратко и методите на дедукция, индукция и абдукция (с. 105-113) с акцент върху последната на която не се обръща достатъчно внимание в традиционната не-прагматистка литература.

Като друго достойнство на дисертацията, ясно проявено в първата ѝ част, ще

посоча, че авторът ясно е очертал триадичността във философията на Пърс като една от основните ѝ характеристики, благодарение на която се проявява нейната динамичност, каквато не откриваме нито сред прешенствениците му от ранга дори на Кант, нито сред другите му съвременници – прагматисти като Джеймс.

Втората част на дисертацията е посветена на отношението между прагматизъм и литература, но всъщност тя представлява отговор на въпроса за мястото на метафората спрямо навика и нормата, образувайки заедно с тях триада. По същество тази част се занимава със завършването на посочената триада. В началото на частта специално внимание се отделя на въпросите „Как познаваме литературата чрез прагматизма и семиотиката?“ и „Как познаваме света прагматистки чрез литературата?“. Дисертантът започва тази втора част с разглеждане на „начините, по които прагматизмът и семиотиката превръщат литературата в обект на изследване“ (с. 122). Той изследва „сциентизирането“ на литературознанието и историята на прагматистките и семиотичните подходи в литературната теория с цел доказателство на твърдението, че „прагматизмът и семиотиката могат да бъдат успешно прилагани към проблеми от областта на хуманитаристиката“ (пак там). Основна хипотеза в тази част на дисертацията е, че въз основа на съпоставка на трудовете на учени като Юрий Лотман и Томас Сибийк с трудовете на самия Пърс ще може да се разглежда литературата в прагматистката ѝ насоченост като проявление на семиозиса и една от формите на познаване на реалността (с. 122).

Цялата втора част на дисертацията би могла да се определи и като прагматизъм в действие или „приложен“ прагматизъм, ако е възможно такова словосъчетание. Това е така, защото през втората половина на XX век идейното богатство на прагматизма прониква в други теории и мисловни течения, различни от самата философия, като терминът „неопрагматизъм“ започва да се използва в различни области на познанието като литературна теория и културология. В дисертацията авторът се стреми да изясни до каква степен представителите на този неопрагматизъм следват нормите на Пърсовия прагматизъм и до каква степен се отклоняват от тях.

Аз оставям настрана тези специфични области като литературна теория и културология, в които не съм специалист. По отношение на философските обобщения и разсъждения на дисертанта ще отбележа, че той продължава да разкрива и да разгръща философската концепция на Пърс. В тази връзка заслужава внимание определянето на познанието като „динамична система от знакови отношения и процеси“ (с. 160). Дисертантът стига до редица философски обобщения в духа на Пърсовата философия:

например, че „Установяването на вярване не е друго освен установяване на навик за поведение, чиято функция е икономия на мисълта чрез контролирано автоматизиране на поведението, осъществяващо определена норма“ (с. 161). Особено внимание заслужава изясняването на не много популярната Пърсова концепция за отношението „игра-познание“, известна като „игра на вдъхновение“. „Всяко проявление на културата – изкуство, литература, приложна наука и технологии, теоретическо познание ... е в някаква степен резултат от ... знаков процес. В него спонтанността играе водеща роля“ (с. 170). Към този тип игра на вдъхновението спадат и мисловните експерименти в науката.

В тази част на дисертацията е изяснена и концепцията на Пърс за иконичните и хипоиконичните знаци. Обяснена е философската теория на „метафората“ на Пърс и ролята ѝ за превръщането на реалността в модел. Аргументирано е твърдението че, „метафората е елемент на семиозиса, в който успешно се съчетават свобода (Първичност), принуда (Вторичност) и нарастване (Третичност)“ (с. 189). Дисертантът проследява ефектите на метафората с цел да запълни празнината в триадата „навик-норма-метафора“ (пак там). В хода на изследването е аргументирана хипотезата „в метафората успешно се съчетават импулсът към свобода и закономерност, а способността за метафоризиране стои в основата на създаването на това множество от възможни светове“ (с. 190) и че „метафората е този елемент от мисленето, който успешно пренася значения между различните логически вселени, преодолява границите между вербално и невербално и привежда в отношение областите на менталното и физическото“ (пак там). Представен е сполучлив графичен модел, който илюстрира еволюцията на метафората във времето (с. 208).

Важен резултат от тази втора част на дисертацията е, че „метафората е ключов елемент в еволюцията на семиозиса: в превъплъщението си, тя поражда нови значения, които под въздействието на навика се превръщат в устойчиви норми“ (с. 218). Приведени са множество примери от литературознанието, културологията и естетиката в подкрепа на тезата, че „идеята за знаковостта е водеща във философията в постмодерната епоха“ (пак там). Очертана е възможността за бъдещи разработки като продължение на настоящата дисертация в посока на запълване на липсващата естетическа доктрина на Пърс.

В заключителната глава на дисертацията авторът подчертава „играта на вдъхновение“ като „най-голямата сила на постмодерното мислене“ (с. 225) и че смисловите внушения на различни метафори могат да бъдат използвани като

методологически инструменти (с. 226), които очертават бъдещи хоризонти за нови изследвания.

Авторефератът на дисертацията коректно и точно отразява съдържанието на самата дисертация. По същество съм съгласен с формулираните от дисертанта приноси на дисертацията. Имам единствено бележка към тяхното по-добро формулиране: не е прието в приносите да фигурират изрази като „правя опит да проследя“, „изследвам в детайли“ или „анализирам...“. Съответните приноси, в които фигурират тези фрази, би трябвало да се формулират по друг начин. Освен това приносите ми се струват твърде много „надробени“ и затова са много на брой. При по-добра формулировка те биха били по-малко на брой, но по-обобщени и с по-категоричен характер. Тази бележка обаче засяга само самата формулировка на приносите, а не тяхната същност.

Нямам други бележки към дисертацията и автореферата.

Налице са достатъчен брой публикации на автора по дисертацията (четири плюс една под печат). В добавка части от дисертацията са дискутирани на различни международни научни форуми, в които дисертантът е участвал със свои доклади. Той има и кратка специализация в чужбина, а освен това е спечелил и проект в рамките на БАН за млади учени и докторанти за 2016 г., свързан с темата на дисертацията.

Не познавам дисертанта и нямам съвместни публикации с него.

В заключение: Смятам, че предложеният дисертационен труд е напълно завършен и напълно отговаря на изискванията за придобиване на образователната и научна степен „доктор“. Неговите достойнства са ясно очертани. Затова ще гласувам убедено за присъждането на Александър Николаев Феодоров на образователната и научна степен „доктор“ и призовавам другите членове на научното жури да направят същото.

София, 30 януари 2017 г.

Проф. Веселин Петров: